Od Redaktora

Szeroko rozumiany w duchu strukturalistycznym termin *składnia* powinien odwoływać się do *składania się* jako uniwersalnej relacji zachodzącej między jednostkami niższego szczebla w ramach jednostki wyższego szczebla. W tak pierwotnym i ogólnym znaczeniu *składnia* odniesiona do *słowotwórstwa* otwiera przynajmniej dwie perspektywy dla refleksji teoretycznej i zastosowań interpretacyjnych: w odniesieniu do derywatu słowotwórczego (leksemu pochodnego) jedną z nich można określić jako składnię wewnętrzną, drugą – jako składnię zewnętrzną. Pierwsza traktuje derywat jako złożenie morfemów (słowotwórczych), druga szuka w tym złożeniu uzasadnień dla reguł łączliwości nowej jednostki z innymi jednostkami tego samego szczebla. Zauważmy, że w obrębie obu składni przedmiotem badania mogą być własności formalno-dystrybucyjne, semantyczne i pragmatyczne morfemów słowotwórczych i derywowanych jednostek leksykalnych, a także korelacje między własnościami jednostek prostszych i złożonych (struktur morfemicznych). Dlatego właśnie niniejszy tom prezentuje prace nie tylko badaczy, dla których słowotwórstwo jest podstawową dziedziną dociekań naukowych, lecz także autorów badających składnię i semantykę, których zaintrygowały wyrazowe struktury derywowane jako obszar manifestowania się izomorfizmu strukturalnego w systemie języka.

Inspiracją dla składniowego oglądu zjawisk związanych z derywacją słowotwórczą stały się prace śp. Profesora Stanisława Karolaka. Na tle rozległej spuścizny naukowej Profesora Karolaka artykuły poświęcone słowotwórstwu stanowiły początkowo uboczny niejako wynik głębszego poszukiwania reguł kombinatoryki sensów w podstawowych strukturach semantycznych, który z czasem zajmował coraz ważniejsze miejsce, aż w ostatniej jego monografii – *Podstawowych strukturach składniowych języka polskiego* (2002) – postulatami teoretycznymi opisu struktur składniowych zostały *explicite* objęte struktury nie tylko zdaniowe, lecz także morfemiczne. I chociaż w tekstach Stanisława Karolaka traktujących o słowotwórstwie nie znajdziemy kompletnego modelu badania i opisu słowotwórstwa, to w poszczególnych jego pracach można od

samego początku obserwować konsekwentne próby zastosowania pewnych ogólniejszych założeń do szczegółowych zjawisk derywacyjnych.

Już w pierwszych artykułach pojawiały się postulaty podejścia składniowego, w których zdanie jest punktem wyjścia i punktem odniesienia dla badania derywatów, co wyraźnie odróżnia je od opisu tradycyjnego, za jaki ze względu na wielość „wygenerowanych” na jego podstawie szczegółowych badań można już uznać opis zawarty np. w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* (tzw. żółtej gramatyce). Postulaty te według Karolaka powinny stanowić punkt wyjścia dla zapewnienia adekwatności opisu przez wprowadzenie dystynkcji, które nie pozwolą na podobną interpretację zjawisk z istoty swojej różnych i odwrotnie – na różne interpretacje zjawisk podobnych. Ma to bowiem miejsce w opisach, których „pierworodną zmazą” jest niejawne założenie o jednoznacznej odpowiedniości formy i treści, sprawiające, że najczęściej formalnie podobnym wyrażeniom przyporządkowuje się tego samego typu interpretację semantyczną. Przez postawienie tezy, że w języku istnieje derywacja semantyczna i derywacja formalna, które nie są w żaden stały sposób ze sobą skorelowane, Profesor Karolak przyjmuje w swoich pracach, że podstawowy problem dla charakterystyki struktury danego derywatu słowotwórczego stanowi ustalenie relacji derywacji semantycznej i derywacji formalnej na drodze stwierdzenia relacji zachodzących w jego strukturze semantycznej i ich odpowiedniości (lub ich braku) względem relacji zachodzących w jego strukturze formalnej (por. [1], [3], [4]). Relacje te można stwierdzić dzięki interpretacji derywatu w jego zewnętrznym, syntaktycznym otoczeniu, dla którego należy ustalić, czy stanowi ono realizację implikowanej czy nieimplikowanej treści (por. np. [3]). W związku z tym w kolejnych artykułach Karolak zajmuje się głównie tematem tej derywacji formalnej, która jest tylko „operacją formalno-syntaktyczną”, a zatem nie można jej uznać za wykładnik derywacji semantycznej, odpowiednio w przypadku rzeczowników [1], czasowników [2] i przymiotników [4]. Ostatnia z prac słowotwórczych Stanisława Karolaka [5] stanowi próbę wyłożenia głównych teoretycznych postulatów dotyczących korelacji derywacji semantycznej i derywacji formalnej.

Podstawowe założenia składniowego opisu derywatów słowotwórczych odnajdujemy, jak już wspomniano, w monografii *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego* (2002). Przytoczmy najważniejsze z nich:

„Zdefiniujemy składnię języka w sposób nieco ogólniejszy i prostszy zarazem jako zbiór reguł formowania jednostek złożonych z jednostek prostych, lub inaczej jednostek wyższego rzędu z jednostek niższego rzędu. [...] Istota składni nie zawiera się w potencjach form samych w sobie. Warunkiem koniecznym istnienia kookurencji form jest ich przyporządkowanie pojęciom, bowiem dopiero tym ostatnim i tylko im właściwe są potencje kombinatoryczne” (s. 77).

„[...] składnia semantyczna – zbiór reguł łączliwości pojęć, reguł uniwersalnych właściwych wszystkim językom naturalnym – stanowi podstawowy komponent modelu. Dominuje on nad składnią formalną [...]” (s. 95).

„Z punktu widzenia modelu gramatyki o podstawach semantycznych z hierarchicznie nadrzędną składnią pojęć aprioryczna opozycja między składnią a morfologią, lub inaczej między składnią wyrazów a syntagmatyką morfemów, w ogóle nie istnieje. Składnia o podstawach semantycznych obejmuje w płaszczyźnie form reguły kookurencji wyrażen znaczących [...]” (s. 96).

„[...] w składni semantycznej relewantne jest jedynie to, czy dana jednostka pełni czy nie pełni funkcji semantycznej. Abstrahuje ona od znanych technicznych różnic między morfemami o funkcji semantycznej, a mianowicie od różnic...między rdzeniami a afiksami derywacyjnymi. Zniesienie przedziału między składnią morfemów o funkcji semantycznej zespolonych ze wskaźnikami syntaktycznymi – określoną jako składnia wyrazów – a składnią morfemów o funkcji semantycznej nie zespolonych ze wskaźnikami, przedziału opartego na zewnętrznotechnicznych właściwościach wyrażen, znakomicie zwiększa stopień adekwatności opisu wyrażen złożonych” (s. 96–97).

Pamięci Profesora Stanisława Karolaka w piątą rocznicę jego śmierci poświęcamy ten tom.

Viara Maldjieva

Prace słowotwórcze śp. Profesora Stanisława Karolaka w porządku chronologicznym (według tytułów podanych w zbiorze *Od semantyki do gramatyki*):

- [1] *Struktura słowiańskich formacji słowotwórczych a struktura zdania* (1972)
- [2] *O czasownikach odimiennych* (1972/1990)
- [3] *Strukturalne a realne (definitywne) znaczenia wyrazu* (1975)
- [4] *O adiektywizacji* (1984)
- [5] *O derywacji semantycznej i specyfice znaczeń słowotwórczych* (1999)